

Наталіна МОСКАЛЕЦЬ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИ ЯК ПРОЯВ АРХЕТИПУ ЦІЛІСНОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ ТА ІНШИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ



**МОСКАЛЕЦЬ
Наталіна,
MOSKALETS
Natalyna,**

*аспірант кафедри
державної політики та
суспільного розвитку
Національної академії
державного управління
при Президентові
України, м. Київ.*

*Анотація: У
статті розглянуто
дефініцію категорії
«відповідальність».*

*Встановлено сутність
відповідальності
посадових і службових
осіб як прояв архетипу
цілісності у взаємодії
Конституційного
Суду та інших органів
державної влади
щодо забезпечення
прав і свобод людини.*

*Здійснено аналіз
сучасного вітчизняного
законодавства щодо
відповідальності
посадових і службових
осіб органів державної
влади.*

*Ключові слова:
архетип,
відповідальність, права
і свободи людини,
посадові та службові
особи, взаємодія.*

УДК 323.22/.28

Постановка проблеми. Виходячи з історії державності незалежної України, можна констатувати, що забезпечення прав і свобод людини не відповідає гарантіям, визначеним Основним Законом України. Сьогодення потребує нагального реформування всіх сторін і сфер життєдіяльності людей. З метою забезпечення прав і свобод людини діяльність усіх органів держави повинна бути спрямована на впорядкування, організацію життя й забезпечення стабільності та розвитку суспільства. Статтею 19 Конституції України гарантується, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України. Статтею 56 закріплено право кожного на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень [7].

У державному управлінні відповідальність набуває особливого характеру, оскільки багато вчинків та дій породжують глибокі соціальні наслідки, зумовлюють долі мільйонів людей. Необхідно чітко усвідомлювати, що результати управлінських рішень і дій, які відбуваються розпорядження великими політичними, матеріальними, фінансовими та духовними цінностями, не можна порівняти із санкціями, які можна реально пред'явити посадовій особі. За управлінські помилки, зловживання й недоліки народам доводиться розраховуватися десятиріччями [2, с. 304]. Однак головним показником роботи управлінців державного апарату залишається не якісне виконання органом чи посадовою особою нормативно визначеної компетенції, функцій та повноважень, а механічне відтворення команд «згори» з наміром догодити вищому начальнику [1, с. 68]. З огляду на це в державному управлінні забезпечення відносин відповідальності становить актуальну проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «відповідальність» стала предметом дослідження таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Г. Атаманчук, М. Конох, Тугаринов, О. Сушинський та ін. Тлумачення базової категорії «відповідальність» містяться у низці ґрунтовних енциклопедичних видань різних галузей науки [4; 5; 10; 14; 15]. Дослідженню архетипів у вітчизняному науковому полі приділяють значну увагу Е. Афонін, В. Новаченко, В. Суший та ін. Разом із тим у наявних публікаціях не приділялася увага відповідальності особи як прояву архетипу цілісності у взаємодії Конституційного Суду та інших органів державної влади щодо забезпечення прав і свобод людини.

Мета статті. статті є встановлення сутності відповідальності особи як прояву архетипу цілісності у взаємодії Конституційного Суду та інших органів державної влади щодо забезпечення прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні та зарубіжні дослідники різних галузей науки постійно приділяють увагу визначенню й тлумаченню базової категорії «відповідальність». Зокрема, Г. В. Атаманчук зазначає, що «відповідальність» – це явище загальносоціальне, яке містить економічні, моральні, культурні, психологічні та інші аспекти. Він вважає, що «відповідальність» у суспільних відносинах має складну структуру й розкривається, насамперед, у взаємозв'язку, взаємодії однієї особи з іншими, особи з колективом та суспільством [2, с. 302]. На думку О. Сушинського, «відповідальність» – це один з основних засобів управління, який є і методом управління, і однією із стадій управлінського процесу, і засобом забезпечення законності та дисципліни [13, с. 42]. В. П. Тугаринов розумів категорію «відповідальність» як здатність людини передбачати результати своєї діяльності та визначати її, виходячи з того, яку користь або шкоду вона принесе суспільству [6, с. 62].

За дефініцією енциклопедичного характеру «відповідальність» у широкому розумінні – це свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи [5]. У науці державного управління категорію «відповідальність суспільна» визначають як ступінь відповідності дій суб'єктів суспільства, зокрема держави, взаємним вимогами, чинним правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам [14, с. 26]. Соціологи виділяють категорію «відповідальність соціальна». Це міра відповідності дій соціальних суб'єктів взаємним вимогам, чинним правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам [10, с. 42]. «Відповідальність політичну» науковці розглядають як різновид соціальної відповідальності, який означає морально-психологічну настанову суб'єктів політики, яка ґрунтується на глибокому розумінні сенсу та наслідків політичної діяльності. Вона базується на взаємодії суб'єктів у галузі політики, що ґрунтується на спільній залежності від їх спільної мети та політичних інтересів, необхідності виконання взаємних зобов'язань та спільно встановлених правил, а також на готовності зазнати санкцій у разі порушення цих правил [15, с. 142]. Видом соціальної відповідальності у науці є і «юридична відповідальність», сутність якої полягає в застосуванні до правопорушників, фізичних та юридичних осіб передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [4, с. 109].

Проведений аналіз базової категорії «відповідальність» дозволяє зробити висновок, що відповідальність Конституційного Суду України та органів державної влади є ключовою у їх взаємодії щодо забезпечення прав і свобод людини. Функція відповідальності цих органів полягає в оптимізації їх взаємодії на засадах поділу влади через запровадження спільної відповідальності з метою забезпечення дій стосовно захисту та забезпечення прав і свобод людини. Відповідальність Конституційного Суду України та органів державної влади означає сумлінне, відповідальне ставлення цих суб'єктів до своєї діяльності, а у разі порушення ними прав та законних інтересів людини, невиконання своїх обов'язків та своєї ролі стосовно людини – отримання ними певних негативних наслідків (санкцій). На нашу думку, відповідальність у взаємодії органу конституційної юрисдикції з органами державної влади є головним важелем повноцінної реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Видатний вітчизняний науковець Е. Афонін зазначив, що індиферентність перешкодного українського суспільства співіснує з елітою, яка не відчуває своєї відповідальності перед суспільством і має егоїстичне бажання слугувати виключно своїм вузькокорисливим «корпоративним» інтересам. Він звернув увагу, що Україна може уникнути ризиків, пов'язаних із розвитком демократії, не очікуючи на допомогу Європейського Союзу, для чого вона має навчитися допомагати сама собі [3].

Наше звернення до теми культурних архетипів під час дослідження питання відповідальності особи у взаємодії Конституційного Суду України та інших органів

державної влади щодо забезпечення прав і свобод людини зумовлене тим, що індивідуальна та колективна ідентичності тісно переплелися з усвідомленими та неусвідомленими ментальними структурами, які визначають і зв'язок індивіда із соціальними ролями, і його емоційне самовизначення щодо групи, «своїх» та «чужих», і групові цінності, соціальні норми, поведінкові паттерни тощо [8, с. 304–305]. Ще однією опорною аксіомою є теза французького психолога С. Московічі, який слушно наголошував на нерозривності психічного та соціального [9].

Класик теорії несвідомого і визнаний розробник фундаментального поняття архетипу К. Юнг вважав, що існує певна спадкова структура психіки, що розвивалася сотні тисяч років, яка примушує нас переживати і реалізовувати наш життєвий досвід цілком певним чином. Поняття «замість» він визначив як архетип цілісності особистості: самість об'єднує свідоме й несвідоме, що взаємно доповнюють одне одного до цілісності. У концепції К. Юнга самість є найважливішим архетипом. На його думку, головною метою людського життя має бути розвиток самості, що об'єднує всі прояви душі. Це поняття у нього розглядається як архетип колективного несвідомого. Учений зазначив, що розвиток особистості у процесі її індивідуалізації йде від свідомості до особистого несвідомого, а від нього – до колективного несвідомого, центром якого є самість. Також ним було виділено декілька рівнів несвідомого: індивідуальне, сімейне, групове, національне, расове і колективне несвідоме, яке містить у собі універсальні для всіх часів і культур архетипи.

Варто зазначити, що дослідниками доведено, що сприйняття і поведінка людей регулюються двома основними сферами психіки, а саме свідомим і несвідомим, де остання сфера визначається як найбільш складна й таємнича.

Необхідно констатувати, що з радянських часів досить повільно змінюються «державне управління» та «державна служба». Тоталітарний політичний контроль за державним урядуванням було знищено, але що таке демократична система контролю, українські державні органи досі не знають. Ця прогалина призвела до небезпечної відсутності контролю та безкарності влади, яка має ключі до всіх національних багатств: бюджету, природних ресурсів, підприємницького середовища тощо. Порушене питання має своє вирішення у площині врівноваження державних/суспільних та індивідуальних/групових (економічних, політичних) інтересів, тобто співвідношення політичної доцільності, принципу свободи/участі та системи контролю/відповідальності [12, с. 240].

Науковці зазначають, що відповідальність впливає на більшість людських проявів, але застосовувати її можна лише щодо до людини. Державний орган не здатен відповідати, він діє не сам, а через людину і завдяки її зусиллям [2, с. 303]. Тож, відповідальність посадових і службових осіб, уповноважених на виконання функцій держави, це ефективність гарантій прав і свобод людини.

Коротко проаналізуємо форми відповідальності та санкції, передбачені сучасним вітчизняним законодавством стосовно дій чи бездіяльності уповноважених осіб органів влади, що реалізують функції держави. Так, відповідно до статті 92 Конституції України відповідальність за діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями визначається виключно законами України [7]. Питання відповідальності осіб, уповноважених на виконання функцій держави, в Україні врегульовано Конституцією України та спеціальними законами. Зокрема, згідно зі статтею 126 Конституції України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» суддя може бути звільнений за порушення вимог щодо несумісності та порушення ним присяги. Коло підстав для звільнення з посади судді суду загальної юрисдикції, визначені вказаною статтею Основного Закону, поширюються і на суддів Конституційного Суду України. Дисциплінарну відповідальність судді суду загальної юрисдикції та коло підстав, за наявності яких можуть бути застосовані санкції, закріплено Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Кримінальним кодексом України передбачено злочини, які можуть бути вчинені суддями як посадо-

вими особами, що здійснюють правосуддя. Варто зазначити, що, притягаючи до кримінальної відповідальності суддів, необхідно враховувати їх особливий статус, адже положеннями Конституції України їм гарантується незалежність і недоторканість.

У Конституції України приділяється увага відповідальності Президента України, народних депутатів, уряду, голів місцевих державних адміністрацій та Генерального прокурора України. Зокрема, відповідно до статті 108 Конституції України Президента України може бути усунено з посади в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та ухвалити резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (стаття 87). Відповідно до статті 118 Основного Закону Президент України може ухвалити рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації, якщо недовіру голові висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради. Статтею 122 Конституції України закріплено, що Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, яка має наслідком його відставку з посади [7].

Законами України «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеві державні адміністрації», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України» та «Про міліцію» визначено, що посадовці несуть відповідальність за завдані збитки, проте такі збитки компенсуються за рахунок держави.

Слід зазначити, що згідно з положеннями Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» за порушення законодавства щодо гарантій діяльності Уповноваженого, його представників та працівників секретаріату винні особи притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством. Між тим персональної відповідальності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні, не передбачено.

Значимо, що посадові особи підлягають відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного та громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків відповідно до статті 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Видами адміністративних стягнень за вказані правопорушення є попередження та штраф. Слід мати на увазі, що об'єктом правопорушення виступають лише окремі сфери життєдіяльності.

До осіб, уповноважених на виконання функцій держави, застосовуються обмеження, визначені Законом України «Про запобігання корупції». За вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень особи притягаються до відповідальності. Слід відзначити, що громадяни, права яких порушено внаслідок вчинення корупційного правопорушення і яким завдано моральної або майнової шкоди чи збитків, мають право на відновлення прав, відшкодування збитків чи шкоди в установленому законом порядку.

Кримінальна відповідальність посадових і службових осіб є найтяжчим видом відповідальності. Злочини у сфері службової діяльності визначено Кримінальним кодексом України. Значимо, що санкції за вчинення кримінального злочину передбачають і матеріальні обмеження у вигляді штрафу, конфіскації майна або спеціальної конфіскації.

Цивільним кодексом України передбачено, що шкода, завдана фізичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, його посадовою або службовою особою, органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, а також у сфері нормотворчої діяль-

ності, відшкодовується державою (статті 1174–1176). Винятки щодо відшкодування шкоди, завданої громадянину, встановлено лише стосовно органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Коли держава відшкодувала шкоду, вона наділяється правом зворотної вимоги до цієї особи тільки у разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироким суду щодо неї, який набрав законної чинності (стаття 1191).

На підставі проведеного аналізу сучасного законодавства можна констатувати, що у нормативно-правових актах закріплено відповідальність посадових і службових осіб органів державної влади, і переважно завдані ними збитки компенсуються за рахунок державного бюджету. Виплати відшкодування щорічно визначаються законом про Державний бюджет на поточний рік.

Слід мати на увазі, що доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі. Тож, кошти для відшкодування шкоди, завданої фізичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, його посадовою або службовою особою, сплачує кожен громадянин України. Між тим законодавством не передбачено індивідуальної відповідальності, що її повинен нести посадовець, який вчинив злочин, дисциплінарний проступок або порушив присягу.

Індивідуалізація покарання (від лат. *individuum*) – один з принципів, який здебільшого знайшов своє застосування у кримінальному праві, але він притаманний не лише йому. Кожне протиправне діяння чи особа, що його вчинила, за обставинами вчинення чи за особистими рисами правопорушника має свої індивідуальні особливості. Тому і покарання за нього повинно бути максимально конкретизованим, індивідуалізованим, виходячи з конкретних обставин та враховуючи особу винного [6, с. 104]. Про це свідчить положення, закріплене в Основному Законі, де зазначено, що «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (стаття 61).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конституцією проголошено визнання і дію в Україні принципу верховенства права, в основу якого покладено утвердження й забезпечення державою прав і свобод людини. Цей принцип означає пов'язаність правовими приписами усіх органів і посадових осіб держави: і органу законодавчої влади, і тих, хто має здійснювати управлінську діяльність, і глави держави, і судів загальної юрисдикції [19]. Відповідальність у державному управлінні має свій характер, що і повинно відбиватися у всіх її проявах, так само як і в повноті охоплення нею специфічних аспектів управління [2, с. 307]. Отже, реальності сучасного буття вказують на необхідність пошуку найкращих способів використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики. У контексті архетипіки розвиток особистості у процесі її індивідуалізації йде від свідомості до особистого несвідомого, а від нього до колективного несвідомого, центром якого є самість. Самість – це потенційна цілісність, що існує апіорі. Досягаючи цілісності, людина досягає самості, що означає результат процесу індивідуалізації. Тож, архетип цілісності особистості актуалізує формування індивідуальної відповідальності осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

Література:

1. Авер'янов В. Б. Забезпечення прав і свобод людини – пріоритетна орієнтація адміністративної реформи в Україні / В. Б. Авер'янов // Юридичний вісник. – 2000. – № 2 – С. 68–72.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. Курс лекцій / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.
3. Афонін Е. А. Ваймарські уроки України, або Універсалії перехідних періодів суспільного розвитку [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін // Дзеркало тижня України. – 2006. – № 10. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/vaymarski_uroki_ukrayini_abo_universalii_perehidnih_periodiv_suspilnogo_rozvitku.html.

4. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – Друге вид., перероб. і допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.
5. Відповідальність [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
6. Конох М. С. Особа: право, свобода, відповідальність : навч. посіб. / М. С. Конох. – К., 1996. – 129 с.
7. Конституція України // ВВР. – 1996. – № 30. – 141 с.
8. Крупкин П. Эволюционная теория архетипов Юнга: архетипические моменты в структуре коллективной идентичности / П. Крупкин // Публичное управление: теория и практика : сборник научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления. – Харків : вид-во «Док. Наук. Держ. Упр.», 2010. – № 3–4. – С. 303–311.
9. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 556 с.
10. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навчальний словник-довідник / [уклад. Піча В. М., Піча Ю. В. та ін.]. – 2-ге вид., стереотип. – Львів : Новий Світ-2000, 2004. – 480 с.
11. Скомороха В. За невиконання рішень Конституційного Суду має бути передбачена відповідальність [Електронний ресурс] / В. Скомороха // День : щоденна всеукраїнська газета. – 2002. – № 185. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/nota-bene/viktor-skomoroha-za-nevikonannya-rishen-konstituciynogo-sudu-maie-buti>.
12. Суший О. В. Психосоціальна культура державного управління : монографія / О. В. Суший ; Національна академія державного управління при Президентіві України. — К. : Світогляд, 2012. — 344 с.
13. Сушинський О. Інститут відповідальності у здійсненні контрольної влади / О. Сушинський // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. – 2002. – № 3/2002. – С. 39–47
14. Управління суспільним розвитком : словник-довідник / [авт.-уклад. Бакуменко В. Д. та ін.]. – К. : НАДУ, 2006. – 248 с.
15. Філософський словник соціальних термінів / [авт.-уклад. Андрущенко В. П. та ін.]. – Харків : Корвін, 2002. – 672 с.